

Anna Novychenko

**THE FEATURES OF FORMATION OF THE IMAGE OF JAPAN IN THE SOVIET PRESS IN THE YEARS 1964 TO 1973: SOCIAL AND POLITICAL DIMENSION
(ON MATERIALS OF «KOMсомOLSKAYA PRAVDA»)**

The article is devoted to highlighting of the process of formation of the image of Japan by the newspaper «Komsomolskaya Pravda» in the way of informing the reader about the political and socio-economic spheres of life of this country in the 1964–1973.

Key words: the image of Japan, «Komsomolskaya pravda», the militarism, the «economic miracle», capitalism.

УДК 323.1:35.078.1:930(477)

Надія Кіндрачук

**ЗАБОРОНА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОБУТНОСТІ УКРАЇНЦІВ
В ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ УРСР (70-ТІ РР. ХХ СТ.)**

У статті досліджуються 70-ті рр. ХХ ст., які характеризуються посиленням репресивних методів управління історичною наукою в УРСР, встановленням цензурних утисків та заборон, підкоренням українських істориків завданням радянської тоталітарної держави. Відхилення історичної науки від ідеологічних засад КПРС-КПУ було неможливим. Розпочався ідеологічний нагляд за інтелігенцією в Україні та тотальний контроль за історичними науковими установами. Компартійна правляча верхівка вела боротьбу проти інакомислячих та носіїв «ідеології українського буржуазного націоналізму», формувала упереджене ставлення до всього національного. Щонайменший прояв патріотизму українського народу розглядався як антирадянська діяльність. Українців вимушено заставляли відчувати себе меншовартісною нацією без власної багатовікової історії.

Ключові слова: українці, національна самобутність, історична наука, цензура, ідеологічний контроль.

Поняття «самобутність» тісно пов'язане з політичними поняттями «незалежність» і «суверенітет», оскільки без усвідомлення власної самобутності не можна бути незалежним. Кожному етносу, нації притаманна своя самобутність, що має право на самостійне, окреме існування. Мобілізує кожний народ вона спонукає його черпати сили у своєму минулому і цим самим продовжувати процес самотворення. Однак в радянський період національна самобутність українців була піддана руйнації. Особливо виразно це проявилось в історичній науці УРСР. Радянська влада розглядала бажання творити власну історію як вияв прагнення українців до національної окремішності й незалежного державного буття, а цього допустити компартійна правляча верхівка ні в якому разі не могла. З огляду на це, все більших обертів набирала курс радянської асиміляційної політики, спрямований на втілення в життя проекту створення «великого радянського народу», що ґрунтувався на теорії злиття всіх народів СРСР у нову, єдину соціальну спільноту із неподільною історією. Як наслідок, українська нація опинилась перед реальною загрозою втрати своєї ідентичності, а отже, зникнення з історичної арени.

Зі здобуттям незалежності України, демократизацію суспільно-політичного життя суспільства, відкриттям доступу до багатьох архівних джерел були створені сприятливі умови для вільного, неупередженого, методологічно виваженого вивчення радянського минулого українського народу, переосмислення власної історії. Суспільно-політичні процеси, що відбуваються в нашій державі на сучасному етапі вимагають виховання молодого покоління українців на засадах національної самобутності, в основі якої лежать знання свого родоvodu, збереження та відродження історико-культурної пам'яті українського народу, вивчення витоків національної історії. Тому всебічне дослідження заборони національної самобутності українців в історичній науці УРСР упродовж 70-х рр. ХХ ст. постійно зберігає свою актуальність і зацікавленість з боку науковців, пересічних громадян та вимагає особливого підходу у вивченні.

Питання становища української історичної науки в УРСР упродовж другої пол. ХХ ст. частково висвітлено в працях таких авторів, як: О. Бажан [1], В. Баран [2], С. Величенко [3], І. Мишак [4], С. Пивовар [5], В. Яремчук [6] та ін. В поле зору науковців потрапляли тільки окремі аспекти зазначеної теми, зокрема дослідження суспільно-політичної орієнтації історичної науки УРСР, вивчення умов професійної діяльності істориків, трактування українського національного руху в радянській історіографії, становище архівної справи в Україні тощо. Однак, в науковій літературі

досліджувана тема досі залишається недостатньо вивченою. Це дає нам можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.

Отже, враховуючи недостатню вивченість зазначеної проблеми, за мету даної статті поставлено комплексне дослідження і відтворення об'єктивної картини заборони національної самобутності українців в історичній науці УРСР упродовж 70-х рр. ХХ ст., вивчення офіційної доктрини історії української державності, аналіз встановлення цензурних заборон та поглиблення ідеологічного контролю з боку радянської влади, виявлення спроб денаціоналізації історичної науки українців та показ штучного злиття історії українського та російського народів.

Упродовж 70-х рр. ХХ ст. цензура була невід'ємною частиною політики УРСР і носила всеосяжний характер, а це, в свою чергу, забезпечувало тотальний ідеологічний контроль радянського комуністичного режиму за життям українців. Цензурні функції здійснювали апарат ЦК КПУ, органи КДБ, власне цензурні установи, редактори видавництва, рецензенти, академічні відділи, вузівські кафедри тощо [7, с. 7–8]. Головним же «аналітичним центром», який приймав конкретні рішення, був апарат державної цензури, об'єднаний в централізовану загальносоюзну систему Головліту. В Україні існував його республіканський підрозділ на чолі з Укрлітом або Головлітом УРСР.

В умовах жорсткого нагляду науковці УРСР були позбавлені можливостей вивчати достовірні історичні процеси становлення української національної державності, а їх дослідження примусово спрямовувалися на вивчення, передовсім, досвіду соціалістичного і комуністичного будівництва, втіленням в життя генеральної стратегії комуністів щодо створення нової радянської спільності з єдиною національною ідентичністю [8, с. 588–597]. Межі «вільнодумства» дослідників минулого української нації санкціонувались рішеннями партійних з'їздів та ідеологічними постановами зазначеного періоду. Будь-які прагнення до незалежності наукових досліджень та дискусій від політичного компартійного замовлення переслідувалися. В історичній науці УРСР 70-х рр. ХХ ст. панував режим однодумства. Таким чином, написання історії України в її найважливіших моментах було справою партійних посадовців, а не професійної історіографії.

В українській історичній науці активно велася політика ліквідації всього того, що в уявленні вищої партійної бюрократії перешкоджало денаціоналізації, русифікації українців. Перед українськими істориками ставилося завдання нівелювати національні відмінності та посилювати наступу на «українську буржуазну ідеологію» [11, с. 381]. Радянською державою пропагувалася виняткова роль російського народу та його всеохоплююче домінування в історичному бутті України. Утверджувалася ієрархічна, своєрідна піраміда націй на чолі з російською, возвеличувалося лідерство з боку «великого російського народу» [9, с. 29–47]. Ця видумана комуністичною партією ідея насильно вкладалася в свідомість українців і штучно вписувалася в історію УРСР. Твердження про «спільність історичних коренів російського і українського народів» особливо переповнило науковий світ та пропагандистську літературу в часи святкування в СРСР в 1979 р. 325-ї річниці «возз'єднання України з Росією» [10].

Українські історики працювали в регульованому державою інформаційному просторі, були обмежені в доступі до літератури, потрібних джерел та в повному їх розкритті. До роботи з архівними документами допускалися тільки члени партії або кандидати в члени партії та лише за наявності дозволів обкомів партії. Документи, які носили секретний характер, зокрема неопубліковані роботи К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, протоколи засідань політбюро, секретаріату ЦК КПРС та ЦК КПУ до читальних залів не видавалися. Записи, які архів не вважав за можливе видати, усувалися із зошитів дослідників [12, арк. 8–50; 13 арк. 21–28]. Також унеможлиблювався науковий діалог із зарубіжними науковцями, українською діаспорою, закривався доступ до світової історіографії, архівів і преси. Інтерес закордонних науковців і громадськості до видатних постатей української історії ХХ ст. таких, як М. Міхновський, С. Бандера, Я. Стецько й таких проблем як ОУН–УПА, Голодомор 1932–1933 рр. (на який взагалі існувало табу), українська національна ідея прирівнювався до антирадянської пропаганди [14, арк. 10].

Українських істориків, які не задовольняли в своїх працях побажання Кремля зарахували до «груп ризику», а це загрожувало публічним обвинуваченням у націоналізмі й антирадянщині та приклеюванням відповідних ярликів, звільненням з роботи, виключенням із комсомолу, і навіть арештом за «контрреволюційні погляди», або «нездорові антирадянські настрої» [15, арк. 14, 26]. Упродовж 70-х рр. ХХ ст. розпочалися ретельні «чистки» української радянської історіографії від інакодумства, від досліджень тих науковців в роботах яких пропагувалася незалежність Української держави та самобутність української нації. Особливо довго в редакціях залежувалися праці написані на українській мові, оскільки вони не мали дозволу цензора. «Непокірні» українські вчені все активніше поповнювали списки осіб, дослідження яких забороняли вільно розповсюджувати у книготорговельній мережі та передавати в користування до загальних фондів бібліотек. З видавничих планів знімався цілий ряд попередньо схвалених до друку історичних праць, а

найбільший масив серед них становили так звані «політично шкідливі» тексти. Вони вилучалися з загального доступу і передавалися на зберігання в спеціальні фонди бібліотек, яких в Україні на початку 1970-х рр. нараховувалося 26 [16, арк. 51, 54]. Механізм допуску до «спецфондівської» літератури був аналогічним схемі доступу до засекречених архівних фондів.

В різний час було накладене табу Головліту фактично на все українознавство [17, с. 76], в тому числі й на «буржуазно-націоналістичну історіографію» історії України. Одним із наказів начальника Укрліту М. Позднякова у 1973 р. до спецфондів потрапили всі твори таких авторів, як: І. Багряного, А. Любченка, І. Огієнка, Н. Полонської-Василенко, Р. Смаль-Стоцького, Д. Соловєя, П. Феденка, В. Чапленка, К. Штеппа [18, с. 323–324]. У спецфондах також знаходилися твори М. Грушевського, Д. Дорошенка, О. Оглоблина [19, с. 314–319, 490]. Адаптовано до нового курсу, відносно національного минулого українського народу, редакційну політику «Українського історичного журналу» та «Архівів України». Український поет, правозахисник В. Стус констатував наслідки панування радянської влади в Україні, яка, на його думку, «підточувала» українську націю: «Усе, що створене в Україні за останні 60 рр., поточено бацилою недуги. Як може розвиватися національне дерево, коли йому врубано півкрони? Що таке українська історія – без істориків, коли нема ні козацьких літописів, ні історії Руси, ні Костомарова, Маркевича, Бантиш-Каменського, Антоновича, Грушевського...» [20, с. 386].

Потрібно відзначити й те, що в вищих навчальних закладах не викладалася історія України, «а в книжках з історії України не можна було зрозуміти нічого, що ж насправді відбувалося в Україні, крім кількості випущених тракторів і дат партійних з'їздів. Щор. в УРСР випускалися десятки тисяч випускників з дипломом «Історія», які не мали найменшого уявлення про історію землі, на якій вчилися. Історія УРСР була сумішшю самовихвалювання з «білими плямами», це були не посібники з історії, а посібники з приховування історії» [21]. Серед навчальної та наукової літератури, якою забезпечували навчальні вузи України, найбільший наклад мала історія КПРС і СРСР, яка вимушено давала науковцям орієнтири для їх подальших досліджень. Від студентів вимагалось у значному обсязі користуватись матеріалами пленумів і з'їздів ЦК КПРС. Це стосувалось не тільки історії, але й усіх дисциплін, оскільки вважалося, що цей доробок є цінним джерелом наукового пошуку у будь-якій сфері знань. Проте, поряд із обов'язковим цитуванням авторів марксистсько-ленінського циклу та керівників КПРС, неможливо було посылатися на наукові праці М. Грушевського, Н. Полонської-Василенко, з наукового обігу вилучались праці М. Драгоманова, М. Костомарова, П. Куліша [22, с. 47]. Увага молодого покоління українців зосереджувалася на вихованні в дусі комуністичної моралі, радянського патріотизму й пролетарського інтернаціоналізму, а це в свою чергу притуплювало національну свідомість та патріотизм. Відомий український радянський письменник, класик світового кінематографу О. Довженко назвав УРСР єдиною країною в світі, де власна історія вважається «забороненою, ворожою і контрреволюційною» [23, с. 2].

Отже, радянська влада упродовж 70-х рр. ХХ ст. вела ідеологічну боротьбу проти націоналістичних тенденцій в історичній науці України. Комуністичний режим ігнорував специфіку історичного розвитку будь-якої нації чи етнічної групи. Щонайменший прояв патріотизму українців розглядався як антирадянська діяльність. Історичну науку УРСР заповнив процес приборкання носіїв «ідеології українського буржуазного націоналізму» або ж так званої «ворожої ідеології», усунення усіх «незгодних». Непокірним українським вченим чинилися перешкоди у захисті дисертацій, виносився вирок про наукову неспроможність, не надавалися відповідні науково-адміністративні посади.

Вся історична наука мала яскраво виражений ідеологічний характер, так як держава намагалася цілковито підпорядкувати собі всі прояви і реалії функціонування наукового життя українського суспільства. Офіційні образи національного минулого України були в своїх головних моментах російськоцентричними. Партійне керівництво наполягало на якнайтіснішому злитті духовного, культурного життя українців та росіян, активно пропагувало й возвеличувало виняткову роль та лідерство «великого російського народу» в історичній самобутності України. Ця видумана комуністичною партією ідея насильно вкладалася в свідомість українців і штучно вписувалася в історію УРСР. Такий розвиток подій позбавляв справжньої наукової дискусії та об'єктивного оцінювання історичного минулого українського народу.

Список використаних джерел

1. Бажан О.Г. Історія під пресою ідеології / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк, О. С. Рубльов // Зневажена Клію: Зб.на пошану акад. НАН України П.Т. Тронька. – К., 2005. – С. 3–74.
2. Баран В. Цензура та ідеологічний контроль в Україні (1946–1960-і роки) / В. Баран // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип.7. – С. 497–509.
3. Величенко С. Суперечливі схеми національної історії: російські та українські інтерпретації власної минувшини / С. Величенко // Схід-Захід (історико-культурологічний збірник). – Х., 2002. – Вип. V. – С. 18–41.
4. Мишак І. Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х рр.:

Історичний нарис / І. Мишак. – К.: Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАНУ, 2006. – 188 с.

5. Пивовар С.Ф. До проблем української державності в радянській історіографії 70–80-х рр. / С. Ф. Пивовар // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – К., 2001. – Вип. 52. – С. 59–66.

6. Яремчук В. П. Владне бачення української історії в умовах ідеологічного курсу початку 1970 – середини 1980-х рр. / В. П. Яремчук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2008. – Вип. 14. – С. 254–262.

7. Горяева Т. М. Политическая цензура в СССР: 1917–1991 гг. / Т. М. Горяева. – М.: РОССПЭН, 2002. – 400 с.

8. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду: Збірник документів в 2-х т. / [Ред. кол. О.В. Килимник та ін.]. – К.: Держполітвидав УРСР, 1961. – Т. 2 (червень 1941–1960 рр.) – 665 с.

9. Бордюгов Г. Национальная историческая мысль в условиях советского времени / Г. Бордюгов, В. Бухараев // Национальные истории в советском и постсоветских государствах. – М., 1999. – С. 21–73.

10. Навеки вместе: материалы документы о праздновании 325-летия воссоединения Украины с Россией. – К.: Политиздат Украины, 1979. – 125 с.

11. Калакура Я. Українська історіографія / Я. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 497 с.

12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 39, оп. 3, спр. 1438, 86 арк.

13. ЦДАГО України, ф. 39, оп. 3, спр. 1520, 44 арк.

14. Там само, ф. 1, оп. 25, спр. 3141, 97 арк.

15. Там само, оп. 24, спр. 4537, 120 арк.

16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 4605, оп. 1, спр. 138, 80 арк.

17. Білокінь С. І. На полицях спецфондів у різні роки / С. І. Білокінь // Слово і час. – 1990. – № 1. – С. 69–76.

18. Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали / [Упоряд. О.С. Рубльов]. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2007. – 464 с.

19. Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали / [Упоряд. Т. Галайчак, О. Луцький, Ю. Сливка та ін.]. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. – Т. 2. – 919 с.

20. Стус В. Таборовий зошит: вибрані твори / В. Стус. – К.: Факт, 2008. – 452 с.

21. Палій О. Чому важко пишеться «спільна історія» і легко «вітчизняна» / О. Палій // Українська правда. – 2011. – 9 лютого. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/02/9/5895669/>

22. Головка В. Історична наука УРСР в оцінках діаспорної історіографії (кін. 1920-х – 1-ша пол. 1980-х рр.) / В. Головка // Історія та історіографія в Європі. – 2003. – Вип. 1/2. – С. 43–53.

23. Завадская О. А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1958–1968 гг.) / О. А. Завадская. – К.: Радянська школа, 1968. – 266 с.

Надежда Киндрачук

ЗАПРЕТ НАЦИОНАЛЬНОЙ САМОБЫТНОСТИ УКРАИНЦЕВ В ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКЕ УССР (70-Е ГГ. XX В.)

В статье исследуются 70-е гг. XX в., которые характеризуются усилением репрессивных методов управления исторической наукой в УССР, установлением цензурных притеснений и запретов, подчинением украинских историков задачам советского тоталитарного государства. Отклонение исторической науки от идеологических основ КПСС-КПУ было невозможным. Начался идеологический надзор за интеллигенцией в Украине и тотальный контроль за историческими научными учреждениями. Компартийная правящая верхушка вела борьбу против инакомыслящих и носителей «идеологии украинского буржуазного национализма», формировала предвзятое отношение ко всему национальному. Малейшее проявление патриотизма украинского народа рассматривалось как антисоветская деятельность. Украинцев вынужденно заставляли чувствовать себя неполноценной нацией без собственной многовековой истории.

Ключевые слова: украинцы, национальная самобытность, историческая наука, цензура, идеологический контроль.

Nadia Kindrachuk

THE PROHIBITION OF NATIONAL IDENTITY OF THE UKRAINIAN SSR IN HISTORY (70-IES OF THE TWENTIETH CENTURY)

This article examines the 70's of the XX century, the time characterized by intensification of repressive management of historical science in the USSR, the establishment of censorship and harassment, forcing the Ukrainian historians to serve the needs of the Soviet totalitarian state. Rejection of historical science from ideological foundations of the Communist Party was impossible. Ideological supervision of the intelligentsia in Ukraine and total control of historical research institutions started. Ruling Communist Party fought against dissidents, media and followers of «Ukrainian bourgeois nationalism ideology», shaped prejudice to all national. The least manifestation of patriotism of Ukrainians was regarded as anti-Soviet activity. Ukrainians were reluctantly forced to feel inferior nation without its own long history.

Key words: Ukrainians, national identity, historical science, censorship, ideological control.